

Ad 12) — U proviđanje bi se bolesnika unio poneki odlomak Sv. pisma. Bolesnika bi se moglo mazati samo na jednom mjestu (na čelu), ali mnogi su protiv toga, jer da bi se time zasjenilo značenje ovog sakramenta. Prije popudbine bi se po mogućnosti uvela obnova krsnih zavjeta, ili barem ispovijest vjere. Pogrebni se obred mora preurediti prema dvjema načelima: da jasnije izražava uskrсни značaj kršćanske smrti i da odgovara prilikama i običajima pojedinih krajeva. Tako bi se imao posve ispustiti re-sponsorij »Izbavi me«, a sekvenca »U dan onaj« barem djelomice.

Ad 13) — Mnogo se je truda uložilo da se sastavi što bolji obred krštenja odraslih, kojih je sve više ne samo u tzv. misijskim zemljama. SZO izdao je g. 1962. takav obred razdijeljen u sedam stepena. Sad će se neke stvari pojednostavniti, a neke još više razviti prema načelima postavljenima od sabora. Odluku će se o nekim obredima, npr. duhanje u krštenika i davanje soli, možda prepustiti biskupskim konferencijama pojedinih krajeva.

Koliko je važnih i delikatnih problema liturgijske forme ovdje spomenuto samo s jednog zasjedanja Vijeća. Učinjeno je to, da se svećenstvo priprema na te promjene i da se sve više uvjeri kojom se ozbiljnošću tretiraju sva pitanja u vezi s bogoslužjem. Neće ni biti uzaludno ponoviti poziv svima kojima je stvar na srcu da mole za što bolji uspjeh rada Vijeća. o. M. K.

PARČIĆEV GLAGOLJSKI MISAL

(Povodom 70-godišnjice jednog liturgijskog događaja u barskoj nadbiskupiji).

1. — U prvom broju ovogodišnje SB osvrnuo se don Petar Perković na značajnu godišnjicu jednog liturgijskog događaja u barskoj nadbiskupiji t. j. na prvi pontifikal na staroslovenskom jeziku, koji je održao barski nadbiskup o. Šime Milinović dne 1. siječnja 1895 u svojoj katedrali u Baru.

U svojem prikazu pisac se nije ni riječju dotaknuo samog glagoljskog misala, kojim se je tom zgodom služio nadbiskup Milinović, kao ni njegovog autora ni okolnosti u kojima je nastao. Radi svega toga, a još posebno radi činjenice da je štampanje glagoljskog misala za barsku nadbiskupiju u smislu Konkordata između Sv. Stolice i Crne Gore od 18. kolovoza 1886 spasilo našu starodrevnu povlasticu i u samoj kolijevci glagoljice, t. j. u Dalmaciji i Hrvatskom Primorju, od neminovne propasti koja joj je prijetila radi nestašice knjiga — posebno misala, jer se je austrijska vlada protivila štampanju istog, želim u ovom kratkom prikazu reći nešto o autoru samog glagoljskog misala te o prilikama u kojima je nastao i o njegovom značenju za staroslavensku službu Božju u samoj Hrvatskoj.

2. — Glagoljski misal kojim se je služio barski nadbiskup Milinović kod svog prvog staroslovenskog pontifikala u Baru (1895) štampan je u tiskari Propagande u Rimu — a u redakciji poznatog staroslovenskog stručnjaka Dragutina A. Parčić.

Antun Parčić (Dragutin mu je redovničko ime, koje je zadržao i poslije sekularizacije) rodio se kao posljednje dijete seljačkih roditelja u opjevanom levitskom gradiću Vrbniku (koji ima i danas 25 živućih svećenika — 18 svjetovnih i 7 redovnika) dne 26. svibnja 1832. — Činjenica da se je rodio u glagoljaškom Vrbniku, gdje je od davnine bilo sjelo ladanjskog (seoskog) kaptola, koji je kroz vjekove bio rasadnik vrijednih glagoljaša i koji je sačuvalo mnoštvo najljepših pisanih glagoljskih rukopisa, kao i okolnost da je već kao dječak stupio u krug starih redovnika glagoljaša u Glavotoku (otok Krk), zatim u Zadru, koji se od svog početka u XV vijeku »nazivaju rekao bih nekim ponosom **Fratres Illirici, Redovnici glagoljaši**« (Ivančić, Povjestne crte... Zadar 1910, str. 114), odigrale su kod Parčića prevažnu ulogu u njegovom životu. Ne samo da je u takvim prilikama zavolio glagoljicu, nego je uočivši krvavu potrebu naših glagoljaša, koji nijesu imali misala ni breviara ni rituala, odlučio doskočiti toj prijeko potrebi štampanjem glagoljskih knjiga: misala, časoslova i obrednika. To će mu biti svrha njegova života. Glavno životno djelo.

Gimnazijske i bogoslovske studije završio je u Zadru, a prvu sv. misu rekao je u Drvić - Luci kod Šibenika, kamo su ga poslali redovnički poglavari slaba zdravlja i gdje se privatno spremao za ispitu četvrtog tečaja. Za vrijeme svog studija u Zadru došao je u tijesni kontakt s učenicim i naobraženim o. Benediktom Mihaljevićem TOR (iz Krka), koji se od god. 1823-1855. bio profesor staroslovenskog i hrvatskog jezika na nadbiskupskom bogoslovskom sjemeništu, i znanim profesorom staroslovenskog jezika u zadarskom bogoslovskom sjemeništu kanonikom Ivanom Brčićem, koji je naslijedio o. Benedikta Mihaljevića. S ovim posljednjim sklopio je Parčić tijesno prijateljstvo te mu je također pomagao u njegovom znanstvenom radu na polju glagoljice i kod izdavanja njegovih radova, osobito za odlomke iz vrbničkih misala.

Iza svršenih studija Parčić se uz svoj leksikografski rad (izdao je talijansko - hrvatski i hrvatsko - talijanski rječnik, te gramatiku hrvatskog jezika na talijanskom jeziku i dr.) posebno posvetio studiju i istraživanju na polju glagoljice, proučavajući liturgijske tekstove (kodekse), osobito najstarije misale, brevijare i obredne knjige, spremajući tako materijal za štampanje liturgijskih knjiga - misala, časoslova i rituala, kad se za to pruži prilika.

Uz svoj znanstveni leksikografski i jezikoslovni rad bilo za hrvatski jezik bilo za staroslovenski, bavio se pomalo Parčić i drugim raznim umijećima. Taj pomalo enciklopedijski duh pokazivao je već u gimnaziji. Sve ga je zanimalo, ali posebnu ljubav imao je za prirodu i prirodne znanosti (prirodopis, botaniku, fiziku, zemljopis, astronomiju...), a zanimalo ga i slikanje, kasnije fotografija, fizički pokusi, tipografija... Kasnije će se okušati i u pjesništvu na hrvatskom, staroslovenskom, talijanskom, latinskom i grčkom jeziku. S time u vezi piše njegov životopisac: »U jednu riječ razumio se je on u sve po malo, samo nije nikada bio govornik ni pjevač«. Parčić je uistinu bio jedan mali praktični enciklopedista.

Kao redovnik obnašao je razne službe u svojoj provinciji. Bio je profesor za hrvatski jezik i matematiku na realci u Zadru; dušobrižnik samostanske župe u seocu Prvić - Šepurina; predstojnik samostana sv. Pavla na Školjiću (Preko); tajnik provincijala i lektor - učitelj redovničke mladeži u Krku. . . . Kad po smrti pok. Ivana Brčića (1870) nije uspio da postane profesorom staroslovenskog jezika na bogosloviji u Zadru, god. 1871. povlači se u samocu ubavog glavotočkog samostana, gdje će živjeti do svoje sekularizacije (20. IV 1876) za nauku i svoja djela, što su mu bila na srcu, a uz to se najviše bavljao svojom tiskarom (prvom na otoku Krku), koja je imala nesamo latinska nego i glagoljska slova, što će mu osobito dobro doći kasnije kod štampanja glagoljskog misala.

Nakon sekularizacije polazi u Rim, postaje kanonikom sv. Jeronima, te se sav posveti pripravnim radovima za štampanje glagoljskog misala. Tamo će ga zateći i smrt — na Božić 1902., baš onda kad se je na poziv krčkog biskupa dr. Antuna Mahničica spremio na povratak u Krk, da bude kao stručnjak za glagoljicu moćno uporište i glavni suradnik novoosnovane »Staroslovenske Akademije« (1899). Njoj je oporučno ostavio i sav svoj inventar tj. sva svoja glagoljica, sve rukopise, kao staroslovensku gramatiku, rječnik latinsko - glagoljski, psaltir na staroslovenskom jeziku i dobar dio čitanja ili lekcija za brevijar, glagoljska slova, matrice istih i drugo k tomu još dvije tisuće austrijskih kruna za nabavku novih glagoljskih slova.

3. — A sada nešto o prilikama, u kojima je bio štampan Parčićev glagoljski misal i kako je došlo do njega. — Posljednje izdanje glagoljskog misala u redakciji splitskog svećenika Mata Karamana, bivšeg osorskog biskupa, štampana je Propaganda god. 1741. Već sama ova činjenica govori o potrebi štampanja novog glagoljskog misala, za koji se spremio Dragutin A. Parčić. Novu pobudu za to dale su također i značajne proslave sv. braće Ćirila i Metoda god. 1863., 1869. i 1885. koje su probudile ne samo u Hrvatskoj, nego među Slavenima uopće, osobito među inteligencijom, življe zanimanje za glagoljsko bogoslužje. K tomu je nadošla i znamenita enciklika »Grande munus« (1880.), kojom je otvoreni slavenofil papa Lav XIII proglasio sv. Braću svecima cijele katoličke Crkve te pohvalio i odobrio glagoljsko bogoslužje. Još više se probudi interes za staroslovensko bogoslužje nesamo u Hrvatskoj, već i u Sloveniji, dapače i u Češkoj. Stoga se krvavo osjećala potreba štampanja novog misala i to što prije, kako bi se spriječilo propadanje glagoljice zbog pomanjkanja potrebnih liturgijskih knjiga — osobito misala. To je posebno osjećao Parčić, koji god. 1896. piše svom provincijalu: »Sada se je primaklo vrijeme prikladno, da se latimo popravljjanja, što se tiče glagoljskog našeg Misala sa sporazumljenjem Preč. G. na kanonika Brčića«. Radi toga putuje god. 1870. i u Rim, da bi tamo štogod saznao, što je Sv. Stolica odlučila za očuvanje glagoljice.

Kako je štampanje glagoljskog misala bilo urgentno može se razabrati i iz intervencija nekih hrvatskih biskupa. Tako je biskup J. J. Strossmayer bio još god. 1859. predao papi Piju IX jednu spomenicu o potrebama glagoljaša, pa se već za istog pape (1868.) počelo misliti na tiskanje glagoljskog misala. U tom smislu poduzeli su shodne korake hrvatski biskupi, osobito senjski i dakovački, i

kad su bili u Rimu na I vatikanskom saboru (1869-1870). Tom prigodom razgovarao je Parčić s biskupima o potrebi novog izdanja glagoljskih obrednih knjiga i ponudio im je svoju suradnju, ali politički događaji koji su nastali u Rimu god. 1870. odgođiše sve to za više od 20 godina.

Napolkon je Propaganda godine 1878. povjerila Krčćanima Ivanu Crnčiću i Dragutinu Parčiću — kanonicima sv. Jeronima — pripravljanje novog glagoljskog misala. Samojoj stvari uvelike je doprinijela i promjena na papirskoj stolici u Rimu, koju je god. 1878. zasjeo veliki papa Lav XIII, poznat po svojim simpatijama prema Slavenima.

U međuvremenu, u želji da bi se još većma proširilo slavensko bogoslužje, vodila se u Dalmaciji živa i dugotrajna debata kako štampati novi misal. Jedni s don Franom Bulićem i Ivanom Danilom na čelu bili su za transkripciju glagoljskog misala. U tu svrhu poslaše god. 1882. posebnu spomenicu Sv. Stolici: »Memoria sulla conversione dell' alfabeto glagolito nel latino pei libri liturgici slavi di rito Romano«. Promemorija, koju je potpisalo 12 svećenika, zagovarala je dvoje: prvo, da se glagoljica zamijeni latinicom, i drugo, da se ispravi jezik, kako bi odgovarao prvotnom, kojim su pisane prve liturgijske glagoljske knjige.

Parčić je ustao protiv prijedloga dalmatinskog svećenstva u »Katoičkoj Dalmaciji« god. 1882., gdje je iznio svoje opaske zagovarajući temeljitim razlozima opstanak glagoljice, ističući kako nema smisla činiti pokuse, jer nema nade da bi se staroslovensko bogoslužje moglo raširiti, u koliko bi pak do toga i došlo, neće odlučivati slova nego druge vanjske okolnosti. (Kako je Parčić pravilno mislio dokazom je i transkribirani Vajsov misal od god. 1927., koji nimalo nije doprinio proširenju glagoljice u Hrvatskoj!) Transkripciji glagoljskog misala protivili su se i naši poznati slavisti Ivan Milčetić i Vatroslav Jagić.

Dok se tako među Hrvatima živo raspravljalo i pisalo, kako bi bilo bolje i svrsishodnije da bude štampan novi glagoljski misal, da li latinicom ili glagoljicom, Parčić je i dalje neumorno radio oko misala, tako da je 1882. mogao napisati, da je glagoljski misal »mal da ne gotov u rukopisu«. Rad na proučavanju starih glagoljskih kodeksa, koji je započeo već za dačkih dana u suradnji s Ivanom Brčićem, i kasnije nastavio u Zadru i Glavotoku, koji obilovao glagoljskim rukopisima, te je imao i jedan istisak prvog štampanog glagoljskog misala, nastavio je sa svim žarom i u Rimu proučavajući najstarije glagoljske kodekse u vatikanskoj biblioteci. Svrha ovog njegovog znanstvenog rada bila je: štampati glagoljske liturgijske knjige u onom jeziku, kojim su bili pisani prvi liturgijski tekstovi.

Godine 1887. bio je cijeli misal pripravljen u rukopisu i pregledan od crkvenih vlasti, te nije trebalo drugo nego da ide u tisak. U tu svrhu bila su potrebna nova glagoljska slova, jer ona koja je imala Propagandina tiskara više nisu odgovarala radi starosti i trošnosti. Trebalo je najprije lijevati nova slova. I to će Parčić kao stari štampar i stručnjak sam urediti. Priredio je sam matrice za lijevanje slova i radio pokuse u svom stanu (zavod sv. Je-

ronima), što mu je dakako uzelo mnogo vremena i radi čega je imao okapanja s talijanskim vlastima, jer je bio radi toga okrivljen da krivotvori novac.

Sve je bilo spremno, svi su ga željno iščekivali, pa zašto onda nije dolazilo do štampanja toliko očekivanog glagoljskog misala? Bila je to po srijedi austrijska antislavenska politika. Radi boljeg razumijevanja stvari želimo ovdje istaknuti, kako se u to doba u liturgijsko - crkvena pitanja uplitala i visoka politika. Premda je okružnica »Grande munus« probudila Slavene na novi život i posijala klicu velikih budućih događaja u pogledu crkvenom, političkom i prosvjetnom, ipak nije imala onog odjeka i rezultata, koji su se možda očekivali među istočnim Slavenima. Uza sve to austrijska diplomacija boji se slavenofilstva, pa i na ovom crkveno - liturgijskom t. j. glagoljaškom pitanju. Austro - ugarska monarhija u okviru politike trojnog saveza (Njemačka, Austrija i Italija), koja je bila uperena protiv Rusije na istoku i Francuske na zapadu, premda sastavljena u većini od Slavena, stajala je u službi njemačke politike. Njoj je bilo stavljeno u dužnost da na svom teritoriju suzbije svaki pokret koji bi odisao sveslavenskim duhom. S tim u vezi išlo je i protivljenje širenju glagoljske liturgije među austrijskim Slavenima, što je veoma godilo i išlo u prilog dalrnatinskim i istarskim Talijanima i talijanašima (iredentistima), kojima je slavensko bogoslužje bilo trn u oku. U tom smjeru nastojala je austrijska diplomacija djelovati i na rimsku kuriju, kako bi se stvorili preduvjeti da se glagoljica svede na minimum, tj. da se uporaba glagoljice ograniči na veoma mali broj zabitnih seoskih župa, međutim, da se sve primorske župe proglaše latinskim. Radi toga je austrijska diplomacija bila i protiv štampanja novog glagoljskog misala, oko čega su Parčić i ostali prijatelji slavenskog bogoslužja toliko nastojali.

Međutim kako je visoka politika kočila štampanje glagoljskog misala, tako će opet diplomacija privesti ovu stvar svome sretnom svršetku. Bio je to baš Konkordat između Sv. Stolice i Crne Gore od 18. kolovoza 1886. po kojem se za katolike u barskoj nadbiskupiji uvelo staroslovensko bogoslužje. Taj privilegij za barske katolike tražio je dakako i odnosne liturgijske knjige, kao misal i druge. Tako se i s ove strane osjetila potreba štampanja novog glagoljskog misala. I tako je novonastala politička situacija tražila tiskanje novih glagoljskih knjiga. To je bila voda na mlin hrvatskih glagoljaša.

Prema rečenom konkordatu Propaganda je morala za barske katolike tiskati sve liturgijske knjige, a i isključivo za Crnu Goru i to Ćirilicom (građanskom). Međutim ruska diplomacija nezadovoljna s konkordatom nije bila sporazumna ni time, da bi se katoličke knjige za Crnogorce štampale ćirilicom. Radi toga je crnogorski knez Nikola I Petrović zamolio Sv. Stolicu preko barskog nadbiskupa Milinovića, koji je tada bio u Rimu, neka se ćirilica zamijeni drugim pismom. A to drugo pismo bila je glagoljica. I tako se sada tiskanje glagoljskog misala formalno požurivalo zbog potreba barske nadbiskupije, a stvarno su ga najviše očekivali glagoljaši hrvatskih biskupija.

Ovo uplitanje nepozvanih faktora u pitanje glagoljice, posebno u pitanje tiskanja glagoljskog misala, i nehotice je riješeno u smislu Parčićevih težnji i nastojanja t. j. da se kod štampanja staroslovenskog misala pridržavaju glagoljska slova i hrvatska recenzija staroslovenskog jezika prema najboljim glagoljskim rukopisima iz XIV stoljeća i tiskanim liturgijskim knjigama, koje su se tima približavale. U tom smislu je godinama radio već u domovini, a onda u vatikanskoj biblioteci u Rimu.

Sv. Stolica povjerila je sav posao i brigu oko izdanja novog glagoljskog misala Dragutinu A. Parčiću kao stručnjaku i jedino pozvanom za ovaj posao. Sa zadovoljstvom i veseljem primio je Parčić nalog ne strašeći se poteškoća, kojih je bio svijestan i na koje je računao. S rijetkom ustrajnošću vodio je i nadzirao sav posao oko tiskanja misala od početka do kraja, te je radi toga više živio u tiskari Propagande nego u svom stanu. Trebalo je najprije lijevati slova, jer stara istrošena nisu odgovarala. Parčić je sam priredio matrice za lijevanje slova. Samo ovakve tehničke pripreme oduzele su mu mnogo vremena, jer je morao sve sam učiniti. Sutio je, radio neumorno, a da se u javnosti nije ništa znalo o tome, i kad su polovicom godine 1890. slova bila gotova, započelo je slaganje toliko očekivanog glagoljskog misala u hrvatskoj redakciji.

Nakon pune tri godine neumornog i ustrajnog rada t. j. 1893. misal je bio konačno dotiskan i u proljeće iste godine razaslan hrvatskim biskupijama, koje su ga tako željno očekivale. Slova su bila lijepa, čitljiva i za oko ugodna, bez kratica, tisak jasan. Štampanje ovog glagoljskog misala — u redakciji Dragutina A. Parčića — bilo je naročito značajno, jer je Parčić u njemu napustio ruskoslovensku redakciju, što ju je bio uveo u hrvatsku glagoljsku liturgiju franjevac Rafael Levaković misalom od god. 1631., i vratio u hrvatske crkve starohrvatsku redakciju crkvenoslavenskog jezika, kako se nalazi u najstarijim glagoljskim knjigama.

Ljubitelji glagoljice i sva nepristrana hrvatska kulturna javnost oduševljeno je pozdravila Parčićovo izdanje novog glagoljskog misala, i vrlo se pohvalno izrazila o prijevodu i opremi misala. Najpohvalnije se o njemu izrazio Vatroslav Jagić, koji je bio u stvari najpozvaniji. U svom osvrtu u »Archiv für slavische Philologie« god. 1893. među ostalim kaže, kako je napredak u poznavanju staroslovenskog jezika u XIX stoljeću zahtijevao, da se ne ponove pogreške starijih misala, Rafaela Levakovića u XVII i Karamana u XVIII vijeku, nego da se novo izdanje osnuje na predaji dobrih starih rukopisa te najstarijih tiskanih knjiga. To je »skor s previše znanstvenom metodom«, »mal ne preučeno« učinio Parčić stoga Jagić u svojoj kritici piše, da je ovo novo izdanje »triumf slavenske filologije naprama ignoranciji posljednjih dvaju stoljeća, te se imamo s razlogom veseliti ovoj praktičnoj porabi rezultata slovenske filologije«. Hvaleći Parčićovo izdanje misala Jagić završuje: »Dosta je reći, da je redaktor nastojao posvuda savjesno, da crpe iz najboljih izvora...«

Prvo izdanje Parčićevog glagoljskog misala, koji je nadi vanjskih političkih utjecaja, kako smo sprijeda vidjeli, bio štampan u vrlo ograničenom broju, (prema I. Crniću: »I samo 300 istisak da

tištu toga. Valja da diplomacija naredila da samo toliko ... Ni 300 da ne štampaju onoga, nego samo 250! ! Premaže ter premaže neprijatelj...»), bilo je smjesta raspačano, jer je bila veoma velika potražnja. Izgleda, da Crnu Goru, gdje je, prema konkordatu od 1886. uvedena staroslovenska liturgija, i za koju je prvenstveno bio štampan novi glagoljski misal, nije zapao ni jedan primjerak. Radi toga je trebalo prirediti drugo izdanje, i doista je izašlo, i opet u Parčičevoj redakciji, već godine 1894.

Ovaj uspjeh nije nikako bio po volji neprijateljima glagoljice, koji su bivali sve brojniji. Borba je zapravo počela već godine 1887., kad su mnogi svećenici počeli uvoditi u svoje crkve glagoljanje (a i Slovenci i Česi počеше isticati svoje pravo na glagoljanje), a osobito nakon crnogorskog konkordata. Reakcija političkih protivnika glagoljanja bila je već toliko ojačala, da je optužbama i anonimnim pismima o tobožnjoj nevaljalosti i čak krivovjernosti Parčičeva misala, postigla zapljenu misala (II izdanja) sa strane Crkve. Preostali dio nerasprodanih primjeraka ovog izdanja bio je zaplijenjen i istodobno je naređeno štampanje trećeg izdanja time da se uvažavaju odnosi prigovori i dvojbe. S neznatnim popravcima, koje stručnjaci ne odobriše, treće izdanje izađe iz štampe god. 1905. t. j. iza smrti Parčičeve — kao drugo izdanje istoga misala.

Kako se može pretpostaviti, da nijedan primjerak prvog izdanja Parčičeva glagoljskog misala od god. 1893. nije dospio u barsku nadbiskupiju, možemo zaključiti da je barski nadbiskup o. Šime Milinović služio svoj prvi staroslovenski pontifikat u barskoj katedrali (I. I 1895) iz II inkriminiranog izdanja od god. 1894.

4. — Štampanje glagoljskog misala je Parčičevo životno djelo. To je plod njegovog višegodišnjeg rada. U tu svrhu prekopao je rimske arhive i one u domovini, proučio stare rukopise, pregledao starija izdanja i konačno se odlučio za ono, što mu se činilo da je najbolje. On je misal uredio i tako rekavši sam dotiskao, priredio slova, nadzirao rad oko štampanja. Time je stvorio djelo, koje je tražilo i vremena i volje i znanja i ustrajnosti i velike samozataje da se svladaju sve one poteškoće, s kojima se je morao boriti. On ih je svladao i spasio je tako glagoljicu od očite propasti, koja je prijetila radi pomanjkanja knjiga. Zato je time sebi postavio vječan spomen — aere perennius. Za sav taj dugi i teški rad papa Lav XIII, taj veliki i otvoreni prijatelj Slavena i staroslovenskog bogoslužja, imenovao je Parčića svojim začasnim komornikom sa zlatnom medaljom.

Uz misal ostavio nam je Parčić i »Hrvatski obrednik«, koji je uredio i upotpunio prema zadnjim izdanjima od godine 1640 i 1827.

Završit ćemo ovaj prikaz s konstatacijom, kako je 70-godišnjica jednog liturgijskog događaja u barskoj nadbiskupiji značajna nesamo za barsku nadbiskupiju, nego još više za slavensko bogoslužje kod Hrvata uopće, jer da nije bilo konkordata s Crnom Gorom, ne znamo da li bi Hrvati bili dočekali toliko očekivano i potrebno novo izdanje glagoljskog misala radi uplitanja austrijske politike u to krvavo i životno pitanje hrvatskih glagoljaša.

Mihovil Bolonić, Krk.